

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК. 332.02 (477)

Варналій З. С.,

д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

Лупак Р. Л.,

к.е.н., доц., доцент кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Рудик С. А.,

аспірант, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Обґрунтовано актуальність державної політики стимулювання розвитку малого підприємництва в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку віддалених, периферійних та сільських територій держави, становлення ефективного внутрішнього ринку та зміцнення конкурентоспроможності представників вітчизняного бізнесу в цілях їх протидії імпортозалежності. Ідентифіковано головні недоліки функціонування та розвитку суб'єктів малого бізнесу на сільських територіях України. Визначено причини, а також головні чинники, які визначають недоліки розвитку сектора малого бізнесу на сільських територіях України. Обґрунтовано пріоритетні напрями та засоби державної політики стимулювання розвитку представників малого підприємництва на сільських територіях України. Запропоновано засоби, які узгоджують розвиток малого підприємництва та забезпечують вирівнювання диспропорцій економічної безпеки територій держави.*

Ключові слова: розвиток малого підприємництва, економічна безпека держави, розвиток внутрішнього ринку, імпортозаміщення, розвиток сільських територій.

Varnaliy Z. S.,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Lupak R. L.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Rudyk S. A.,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

INCENTIVES OF THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS IN THE SYSTEM OF THE STATE POLICY OF OVERCOMING IMBALANCES OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. *The urgency of the state policy of stimulating the development of small business in the context of ensuring the socioeconomic development of remote, peripheral and rural areas of the state, establishment of an effective internal market and strengthening of the competitiveness of domestic business representatives for the*

purpose of counteracting import dependence is substantiated. The main shortcomings of the functioning and development of small businesses in the rural areas of Ukraine have been identified. The reasons, as well as the main factors, determining the shortcomings of the development of the small business sector in the rural areas of Ukraine, are determined. The priority directions and means of the state policy of stimulating the development of small business in rural areas of Ukraine are grounded. Proposed means, which coordinate the development of small business and ensure equalization of disproportions of economic security of the state.

Keywords: development of small business, economic security of the state, development of the domestic market, import substitution, development of rural areas.

Постановка проблеми. Загальною тенденцією сучасного розвитку національної економіки є критичний спад соціально-економічного розвитку сільських територій України. Фактично ці тенденції є одним з вагомих чинників загального зниження економічної безпеки України, адже призводять до низької ділової активності та погіршення рівня якості життя сільського населення.

Як показує світовий досвід, власне розвиток малого підприємництва є одним з найбільш дієвих інструментів, по-перше, створення нових підприємств і забезпечення зайнятості на віддалених сільських територіях держави, по-друге, створення внутрішнього продукту, по-третє, отримання населенням доходів, по-четверте, становлення внутрішнього ринку на субрегіональному рівні, по-п'яте, протидії імпортозалежності, по-шосте, вирівнювання критичного відставання параметрів економічної безпеки сільських територій у порівнянні з обласним центром та економічно більш розвиненими територіями.

Таким чином, актуальними є питання визначення передумов та напрямів реалізації державної політики стимулювання розвитку малого підприємництва на сільських територіях у системі державної політики подолання диспропорцій економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях широко дослідженні у працях таких вітчизняних науковців як В. Бойко, В. Борщевський, О. Булавка, Т. Васильців, В. Геєць, Е. Лібанова, О. Онищенко, М. Сахацький, Л. Шепотько, В. Юрчишин та ін.

Водночас у цих дослідженнях рекомендації відносно стимулювання розвитку малого підприємництва на сільських територіях України в недостатній мірі узгоджені з сучасними найбільш критичними перешкодами функціонування і розвитку цього сектора національної економіки.

Крім того, сільські території характеризуються нижчим рівнем соціально-економічного розвитку порівняно з районними та обласними центрами, містами обласного значення. Це ускладнює реалізацію ефективної регіональної політики, в т. ч. у сфері розвитку підприємництва, якості життя населення, налагодження міжрегіональних зв'язків, стримує культурний розвиток. Таким чином, актуалізується проблема розробки і реалізації дієвих засобів стимулювання розвитку малого підприємництва на сільських територіях України.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування засобів стимулювання розвитку малого підприємництва на сільських територіях у системі державної політики подолання диспропорцій економічної безпеки України.

Вклад основного матеріалу дослідження. За результатами аналізу є підстави стверджувати, що на сьогодні розвиток малого підприємництва на сільських територіях України характеризується такими негативними аспектами:

1. Низька ділова активність і мала кількість суб'єктів малого бізнесу в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, обмеженість підприємницьких ініціатив серед сільських жителів. Низька ділова активність населення на сільських територіях є одним із чинників, що стримують розвиток малого підприємництва держави загалом. Спеціалізація малого підприємництва на сільських територіях залишається переважно торговельно-посередницькою. За видами економічної діяльності у 2016 р. найбільшою була частка суб'єктів малого підприємництва, які діяли у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – понад 55 %. При цьому частка суб'єктів малого підприємництва у промисловості становила лише близько 13 %, сфері операцій із нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям – 9 %, будівництві – 8 %, діяльності транспорту і зв'язку – 5 %. Це свідчить про недосконалість галузевої структури та низький розвиток сектора малого підприємництва в інноваційних та галузях економіки із значною доданою вартістю.

2. Малі обсяги та невисока ефективність фінансово-господарської діяльності представників малого підприємництва, обмеженість їх інтелектуально-кадрового, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення.

Так, фінансовий результат до оподаткування малих підприємств на сільських територіях України характеризувався низькими або від'ємними значеннями. Негативними тенденціями характеризуються й показники зайнятості на малих підприємствах. Кадрове забезпечення суб'єктів малого підприємництва на сільських територіях характеризується відпливом економічно найбільш активної частки населення у великі міста та за кордон, а також інерційністю розвитку системи підготовки, перепідготовки та перекваліфікації.

3. Обмежена кількість практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та

коопераційних відносин за участі малих підприємств.

Ресурсна обмеженість суб'єктів малого підприємства, що здійснюють діяльність на сільських територіях України, та складність доступу до матеріально-технічного забезпечення є одними з головних перешкод збільшення обсягів виробничо-господарської діяльності. Тому для представників малого бізнесу важливим напрямом подальшого розвитку та задоволення ділових інтересів є формування та розширення коопераційних відносин, перевагами яких є формування спільної бази матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення, консолідація ресурсів та зусиль для виробництва і збуту продукції, зниження рівня виробничих і трансакційних витрат, покращення доступності фінансування, підвищення інвестиційної привабливості.

Пріоритетним видом економічної діяльності для розвитку кооперації на сільських територіях є сільське господарство. Актуалізація ролі кооперативного руху посилюється в умовах необхідності трансформації окремих особистих селянських господарств (далі ОСГ) у товарні форми господарювання, адже згідно з досягненням відповідності вітчизняних умов прийому та заготівлі сільськогосподарської сировини вимогам членства України в СОТ у 2016 р. буде заборонено приймати сільськогосподарську продукцію, вироблену в ОСГ.

Відтак, існує значний потенціал розвитку локальних інтегрованих систем у АПК сільських територій України за участі суб'єктів малого підприємства та започаткування практик перетворення ОСГ у малі та середні підприємства. До прикладу, у Львівській області розроблено близько 60 бізнес-проектів для запровадження малого аграрного підприємства на селі, напрацьовано програму розвитку сільських територій до 2015 р., розроблено аграрний паспорт області, а також видано науково-практичний посібник зі створення сільськогосподарських кооперативів. На базі Львівського національного аграрного університету створено Міжрегіональний навчально-консультаційний центр з розвитку сільських територій, особлива увага в якому приділяється активізації кооперативного руху серед суб'єктів малого підприємства на сільських територіях. За попередніми підрахунками для створення оптимальної кількості кооперативів потрібно приблизно 400 млн грн.

Для сільських територій розвиток кооперації забезпечить активізацію підприємницьких ініціатив, розвиток виробничої інфраструктури, організацію нових ринків.

4. Низький рівень розвитку та ефективності функціонування суб'єктів інституційного забезпечення, відсутність належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової, соціальної та інформаційної інфраструктури.

Рівень розвитку інституційного середовища на сільських територіях України не відповідає сучасним вимогам та об'єктивним потребам суб'єктів

господарювання. Якісні послуги щодо підтримки та обслуговування бізнесу, покращення доступу до ресурсів та ринків представники бізнесу можуть отримати лише в обласному та районних центрах, великих містах. На сільських територіях відсутні бізнес-інкубатори, центри підтримки бізнесу, недостатньо використовується такий інституційний інструмент сприяння розвитку малого підприємства, як агенції регіонального чи місцевого розвитку.

Наприклад, у Львівській області функціонують 11 агенцій місцевого розвитку. Проте їхня діяльність здебільшого обмежується організацією та проведенням семінарів-тренінгів, нарад, комунікативних заходів, виготовленням та розповсюдженням тематичних буклетів, розробкою програмних документів. Окремі агенції створювалися виключно під отримання грантів, після виконання яких припиняли активну діяльність. Недостатньою є діяльність агенцій регіонального розвитку стосовно надання інформаційної підтримки, у т. ч. щодо усунення перешкод ведення бізнесу. Мережа агенцій регіонального розвитку є недостатньо розгалуженою, у більшості районів відсутні їх представництва та філії, на низькому рівні залишається поінформованість суб'єктів малого підприємства стосовно діяльності агенцій регіонального розвитку, їх проектів та можливості отримання переваг від налагодження співпраці.

5. Проблеми формування, розвитку та відтворення людського капіталу.

Погіршення соціально-економічного розвитку сільських територій стимулює сільське населення, передусім молодь, до міграції у міста, де більш нащедний ринок праці, розвинена інфраструктура і кращі умови для проживання. Це ускладнює формування та ефективне використання інтелектуально-кадрового потенціалу малого підприємства.

Внаслідок зменшення кількості молодих людей актуалізується проблема "старіння" та "вимирання" сіл, що негативно впливає на самоорганізацію населення та реалізацію підприємницьких проектів і громадських ініціатив, які мають на меті вирішення актуальних господарських, побутових та культурних проблем сільських територій.

Причинами вказаних проблем є:

1. Низький рівень дієвості та ефективності регіональних і місцевих стратегій та програм підтримки малого підприємства, їх орієнтованість на реалізацію невеликої кількості заходів обслуговуючого, а не інвестиційного характеру, причому переважно в обласному центрі.

Відсутність цілеспрямованої інформаційної політики популяризації програмних документів, недостатньо розвинена інформаційна інфраструктура на сільських територіях, відсутність єдиної поетапної реалізованої стратегії розвитку малого підприємства, непродумана політика інформування громадян знижують ефективність державних, регіональних та місцевих програм розвитку малого бізнесу на сільських територіях.

Водночас низький рівень дієвості програм підтримки малого підприємництва зумовлений їх здебільшого декларативним характером, відсутністю конкретних заходів щодо створення нових підприємств чи збільшення обсягів діяльності діючих, започаткування нових видів економічної діяльності, а також неврахуванням специфіки розвитку конкретної території.

2. Несприятливість економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності на сільських територіях (обмеженість попиту, ресурсів, інвестицій, занедбаність інфраструктури, недостатність соціально-побутових умов) та несформованість дієвих економічних стимулів до формування і розвитку інвестиційної діяльності малих підприємств, залучення на інвестиційні цілі коштів населення та зовнішніх трудових мігрантів.

На сільських територіях України практично не ведеться діяльність із формування і фінансування інвестиційних, інноваційних та інших фондів розвитку малого підприємництва, підтримки функціонування і розбудови інституційної підприємницької інфраструктури.

За даними результатів опитування керівників 137 вітчизняних підприємств, які здійснювали діяльність у районах Львівської області та освоювали капітальні інвестиції, 17,2 % респондентів негативно оцінюють умови реалізації інвестиційної діяльності на території області. Обмежувальним чинником інвестиційної діяльності є нестача власних коштів для 63,5 % малих підприємств; нестабільна економічна ситуація в країні – для 50,4 %; високі податкові ставки за кредитами – для 47,4 %; існуюча система оподаткування – для 34,3 %; недосконала нормативно-правова база – для 24,1 %; зменшення попиту на товар і послуги – для 19,0 %; вплив контролюючих органів – для 18,2 %; труднощі з отриманням довгострокових кредитів – для 16,8 %. Лише 2,2 % опитаних підприємців вважають, що обмежень для проведення інвестиційної діяльності в районах області не існує.

Недостатніми є економічні та психологічні стимули та механізми залучення грошових коштів трудових мігрантів на сільських територіях України у розвиток малого бізнесу. Попри істотні обсяги переказів, що перевищують обсяги інвестицій, які надходять у економіку сільських територій України, вітчизняні заробітчани в основному витрачають зароблені кошти на споживання (купівля нерухомості, автомобілів, предметів довготривалого вжитку) та оплату навчання дітей. Натомість відсутні дієві механізми до започаткування заробітчанами власної справи, що здебільшого зумовлене низьким рівнем довіри до державних та приватних інституцій, недостатнім рівнем захисту прав інвесторів, високими ризиками ведення бізнесу, високими трансакційними витратами.

3. Відсутність ефективних інституцій та механізмів фінансово-кредитного, інвестиційного та інформаційного забезпечення становлення та розвитку кооперативних відносин між суб'єктами малого бізнесу.

Перешкоди на шляху розвитку кооперативних відносин суб'єктів малого підприємництва зумовлені як об'єктивними (наявність інституційних бар'єрів, недостатність фінансово-кредитного та інвестиційного забезпечення), так і суб'єктивними (нерозуміння керівниками малих підприємств доцільності та економічної необхідності здійснення кооперації, недостатність психологічних стимулів до співпраці) чинниками. Стримує розвиток кооперації і недостатня інформаційна підтримка розвитку та популяризації її переваг, небажання підприємців брати на себе додаткові ризики, втрачати частину контролю над бізнес-процесами та необхідність узгоджувати прийняття управлінських рішень.

Розроблена Кабінетом Міністрів України Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій "Рідне село" значною мірою зорієнтована саме на створення сільськогосподарських кооперативів та підтримку державою дрібних і середніх товаровиробників. Кооперативний рух серед дрібних і середніх виробників є одним із дієвих європейських інструментів сталого розвитку. Через систему кооперації дрібний виробник зможе отримати державну підтримку, донорську допомогу та доступ до кредитних ресурсів. Планується, що Україна запозичуватиме досвід створення кооперативів у США, Канаді, Китаї, Кореї та країнах ЄС. Зокрема, це стосується процесу залучення сільськогосподарської продукції дрібних виробників в економічний обіг.

Видається доцільним запровадження подібної ініціативи в межах стратегії соціально-економічного розвитку регіонів нашої держави, а також у регіональних та місцевих програмах підтримки малого і середнього підприємництва.

4. Недостатня участь місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування у формуванні сприятливого економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності на сільських територіях.

Недостатня ефективність політики регіональних та місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування щодо розвитку малого бізнесу значною мірою зумовлена низьким рівнем залучення його представників до вирішення проблем розвитку сільських територій. Недосконалими залишаються існуючі механізми виділення бюджетних коштів і контролю за їх використанням, а високий рівень бюрократизації призводить до втрат часу і зростання трансакційних витрат суб'єктів малого бізнесу.

Недостатнім є рівень залучення коштів програм міжнародної технічної допомоги з метою розвитку малого підприємництва на сільських територіях. На сьогодні місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування не забезпечують системне стимулювання діяльності в цьому напрямі і тому реалізація розрізаних проектів та заходів у межах регіональних програм підтримки підприємництва за край незначні кошти неспроможна якісно покращити ситуацію стосовно розвитку малого підприємства.

5. Погіршення людського капіталу, брак навичок, необхідних для започаткування і здійснення підприємницької діяльності, низький рівень престижності праці на селі, обмеженість доходів сільського населення, високий рівень безробіття.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. З огляду на визначені проблеми та перешкоди цільовими орієнтирами державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях України повинні стати збільшення кількості діючих суб'єктів малого підприємництва, підвищення рівня ділової активності, стимулювання розвитку та поширення місцевих підприємницьких ініціатив серед сільських жителів; покращення ресурсного та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів малого підприємництва та підвищення рівня ефективності їх фінансово-господарської діяльності; активізація практик організації інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва та іншими секторами економіки; розвиток інституційного забезпечення суб'єктів малого підприємництва, підвищення рівня інвестиційної привабливості сільських територій, розбудова соціально-економічної інфраструктури сільських територій; формування та розвиток лідерських ініціатив серед сільського населення, організаційно-професійних навичок щодо ведення комерційної господарської діяльності.

Перспективними слід вважати напрями наукових досліджень стосовно джерел формування та засобів залучення ресурсного забезпечення державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект / В. В. Бойко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія: Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 11. – С. 64-68.

2. Борщевський В. В. Економічна безпека регіону з урахуванням соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій / В. В. Борщевський // Інноваційна економіка : науковий журнал. – 2014. – № 1. – С. 21-25.

3. Васильців Т. Г. Інструменти господарського механізму розвитку сільських територій як передумова вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій соціально-економічної безпеки України / Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак // Бізнес Інформ : науковий журнал. – 2016. – № 11. – С. 167-171.

4. Ксьонжик І. В. Удосконалення організаційно-економічного механізму інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України / І. В. Ксьонжик // Вісник Сумського національного аграрного університету : збірник наукових праць. Серія: Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 12 (62). – С. 208-213.

5. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України : монографія / [за ред. Т. Г. Васильціва, В. В. Бойка]. – Львів : Ліга-Прес, 2016. – 262 с.

6. Організаційно-економічні механізми та засоби нарощування і ефективного використання потенціалу розвитку прикордонних територій західних регіонів України : аналітична доповідь / [за заг. ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : Ліга-Прес, 2014. – 118 с.

7. Плеханов Д. О. Напрями державної політики розвитку сільських територій в Україні / Д. О. Плеханов // Інвестиції: практика та досвід : науковий журнал. – 2014. – № 19. – С. 167-169.

8. Стратегічні пріоритети та механізми інноваційного розвитку сільських територій західного регіону України : монографія / [за ред. Борщевського В. В., Васильціва Т. Г.]. – Львів : Аверс, 2014. – 176 с.

REFERENCES

1. Boyko, V. V. (2015), *Sil's'ki terytoriyi u formuvanni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy: teoretychnyy aspekt*, *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment* : zbirnyk naukovykh prats', 11, 64-68.

2. Borshchevs'kyu, V. V. (2014), *Ekonomichna bezpeka rehionu z urakhuvanniam sotsial'no-ekonomichnoho potentsialu rozvytku sil's'kykh terytoriy*, *Innovatsiyna ekonomika* : nauk. zhurnal, 1, 21-25.

3. Vasyl'tsiv, T. H. and Lupak, R. L. (2016), *Instrumenty hospodars'koho mekhanizmu rozvytku sil's'kykh terytoriy yak peredumova vyrivnyuvannya prostorovo-terytorial'nykh dysproportsiy sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy*, *Biznes Inform* : nauk. zhurnal, 11, 167-171.

4. Ks'onzhik, I. V. (2014), *Udoskonalennya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu infrastruktturnoho zabezpechennya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku sil's'kykh terytoriy Ukrainy*, *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment* : zbirnyk naukovykh prats', 12 (62), 208-213.

5. Vasyl'tsiv, T. H. and Boyko, V. V. (2016), *Napryamy ta zasoby rozvytku sil's'kykh terytoriy v konteksti zmitsnennya sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy*, Liha-Pres.

6. Vasyl'tsiv, T. H. (2014), *Orhanizatsiyno-ekonomichni mekhanizmy ta zasoby naroshchuvannya i efektyvnoho vykorystannya potentsialu rozvytku prykorodnykh terytoriy zakhidnykh rehioniv Ukrainy* : analitychna dopovid', Liha Pres.

7. Plekhanov, D. O. (2014), *Napryamy derzhavnoyi polityky rozvytku sil's'kykh terytoriy v Ukraini*, *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* : naukovyy zhurnal, 19, 167-169.

8. Borshchevs'kyu, V. V. and Vasyl'tsiv, T. H. (2014), *Stratehichni priorytety ta mekhanizmy innovatsiynoho rozvytku sil's'kykh terytoriy zakhidnoho rehionu Ukrainy*, Avers.